

– ГЛАВА 6 –

РЕАЛИЗЪМ

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ реализъм често се описва като доминиращата теоретична перспектива в дисциплината „МО“.¹ Голяма част от учените, изучаващи МО, не са политически реалисти и реализмът е основна мишена на критиката и атаките им.² Въпреки това вече почти сто години политическият реализъм участва във всички основни теоретични дебати в НМО. Описанието и гледната точка за света на политическия реализъм обикновено са различни и се разграничават от тези на останалите научни школи, изучаващи МО. Същото важи и за изследванията на различните теоретични направления в рамките на политическия реализъм (ПР), които се обособяват в самостоятелни подгрупи. В тази глава ще бъдат разгледани както античните и класическите корени и форми на проявление на *класическия политически реализъм*, така и основните му варианти от началото до средата на ХХ век. Следващата глава е фокусирана върху политическия реализъм от края на ХХ и началото на ХХІ век и обяснява появата и развитието на *неореализма (или структурния реализъм)* и *неокласическия реализъм*. Въпреки различията **всички варианти на реализма се обединяват около идеята, че същността на отношенията между държавите не се е променила фундаментално от Античността до наши дни**. Ако има промяна, тя се осъществява на основата на повтарящи се модели. Поведението на държавите се определя от „грешната“ човешка природа, от „превантивното“ насилие, предизвикано от анархията в МО, от стремежа към власт и натрупване на сила, за да се гарантира сигурност в един свят на самопомощ. С всичко това се обяснява безкрайната верига от войни и конфликти. Повечето реалисти заемат песимистична и предпазлива позиция за МО. Независимо от различията между отделните направления на ПР могат да бъдат обособени някои обединяващи характеристики, свързани с основни категории, допускания и предписания за поведение. Те ще бъдат разгледани в следващия параграф.

¹ Вж. Forde, S. (1992) 'Varieties of Realism: Thucydides and Machiavelli', *The Journal of Politics*, vol. 54, pp 372–393.

² Wæver, O., 1997, *op. cit.*, p. 26.

6.1.

ОБЩИ КАТЕГОРИИ ЗА РАЗЛИЧНИТЕ ТИПОВЕ ПОЛИТИЧЕСКИ РЕАЛИЗЪМ

Както отбелязва Vuzan, под привидно гладката повърхност на реализма няма единна обща теория, която да следва своя път от Античността до днес. Вместо това се наблюдава постоянно променящ се дискурс за природата, приложението и ефекта на мощта/силата³ на държавата в непрекъснато променящата се историческа среда.⁴ **Ролята на мощта (power) на държавата в МОМП е едно от обединяващите звена на реализма.** Виждането, че **относителната мощ** на държавата има съществено значение за това какво може да се постигне в МО, е общоприето в НМО. На практика е трудно да се открие алтернативна теоретична перспектива, която да отрича ролята на относителната мощ за определянето на „кой какво получава“ в МП, като реализмът е научната рамка, задаваща параметрите на теоретичния дискурс в дисциплината „МО“.

Реализмът е доминираща парадигма, защото борави с **категорията „мощ“ („сила“), която е възприета като универсален инструмент за обясняване поведението на държавите в МО и на ефекта от действията им.** Има много определения на понятието „мощ“ („сила“), но при всички варианти на реализма те се свеждат до **способността на актьорите да придобиват ресурсите, които желаят и са им необходими, за да постигнат поставените цели.** В МО „мощ“ („сила“) се използва в **относителен план, като показва способността на даден актьор да упражнява контрол или над действията на друг актьор, или над резултатите и събитията, свързани с тях.**⁵ Различието при третирането на **относителната мощ/сила** от ПР в сравнение с другите теоретични подходи е, че ѝ се придава всемогъща каузалност. Според политическите реалисти резул-

³ Категориите „мощ“ (*power* – англ.) и „сила“ (*force* – англ.) са разгледани подробно в отделен раздел в тази глава. **Силата** е едно от проявленията на **мощта**. Тя представлява т.нар. *coercive power* (англ.), или „принуждаваща“ мощ. В руската и българската специализирана литература почти винаги вместо по-общото понятие „мощ“ се използва по-тясното „сила“. В много случаи не се прави разлика между тях нито в специализираната, нито в популярната литература и публичния дискурс и на практика те се използват като синоними.

⁴ Vuzan, B. (1996) 'The Timeless Wisdom of Realism?' – In: S. Smith, K. Booth and M. Zalewski (eds.) *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵ Вж. Baldwin, D. (1979) 'Power Analysis in World Politics: New Trends Versus Old Tendencies', *World Politics*, vol. 31/2, pp. 161–194. За по-разширена дискусия на категориите „мощ“ и „сила“ вж. по-долу раздела за мощта и силата в политическия реализъм и НМО. Вж. също и подробната дискусия по тези въпроси в: J. Berenskoetter and M. Williams (eds.) (2007) *Power in World Politics*. Oxford: Routledge.

татите в различни области на МО – от търговки преговори и нарушаване на човешки права до военни интервенции – в крайна сметка зависят от *относителната* мощ (сила) на актьорите, като имащите по-голяма мощ са в състояние да постигнат резултати в техен интерес. Следователно **по-силните в сравнителен план актьори ще доминират на международната арена, ще формират интересите и ще определят резултатите при международните взаимодействия.** Поради това анализите на ПР почти изцяло са фокусирани върху силните актьори, като някои от вариантите на реализма се концентрират върху това как полярността или броят на Великите сили в даден период формират определени поведенчески модели. Както ще бъде обяснено по-нататък, вероятността от военен конфликт между Великите сили може да зависи от полярността на системата – дали има само две, или повече Велики сили. От своя страна еднополюсната система според ПР има уникални характеристики, които определят поведението на страните в МО.

Политическият реализъм разглежда държавата като основен актьор в МО. Международните отношения са преди всичко отношения между държави. Останалите актьори в МО – индивиди, НПО, международни организации и др., са по-малко важни. Основна задача на националната ВП е да развива и защитава интересите на държавата. Но държавите не са равни. Както казва Г. Orwell в романа си „Фермата на животните“, „някои са по-равни от другите“. Най-важните държави в МО са т.нар. Велики сили. Реалистите разбират МО преди всичко като отношения между **Великите сили**, които са свързани с отношения на доминиране и въпроси на сигурността. По-малките и слаби държави имат второстепенно значение. Те могат само да приспособят своята политика и да синхронизират отношенията си в съответствие с изискванията и очакванията на Великите сили.

Нормативното ядро на реализма са националната сигурност и оцеляването на държавата. Това са основните ценности, които движат доктрината на политическия реализъм за МОВП. Държавата се смята за основния фактор, който трябва да осигури добър живот на гражданите. Без държавата, която обезпечаваша средствата за гарантиране на сигурността, според Хобс (Hobbes) животът на хората ще бъде самотен, беден, лош и кратък.⁶ Следователно политическият реализъм разглежда държавата като защитник на територията и населението, на неговия начин на живот и на ценностите му. **Основната цел на държавното управление е оцеляването във враждебна среда. Най-важното средство за постигането на тази цел е натрупването на мощ.**

Най-важният принцип във външната политика на държавата е самопомощта. За да осъществи целите си, държавата трябва да разчита на собствените си ресурси. Само така тя може да защити интересите си. Фактът, че всички държави трябва да преследват собствените си национални интереси, означава, че на други страни или правителства никога

⁶ Вж. Hobbes, T. (1946) *Leviathan*. Oxford: Blackwell, p. 82.

– ГЛАВА 7 –

НЕОРЕАЛИЗЪМ/ СТРУКТУРЕН РЕАЛИЗЪМ

Въпреки двусмислеността и слабостите на произведението на Morgenthau то се превръща в „библията“ на класическия политически реализъм. Независимо от появата на други варианти на реализма – например този на Schelling, трудът на Morgenthau е този, който влияе за разбирането за МО върху повече от едно поколение изследователи, аналитици, специалисти и студенти. Заедно с това редица автори постепенно се отдалечават от идеята, че държавата е основният актьор и основната единица на анализ в МО. Започват да се правят опити за развиване на методологично по-строги и точни подходи за теоретизиране в НМО. Както беше посочено при дискусиата за развитието на НМО, през 50-те и 60-те години на ХХ век в дисциплината „МО“ се наблюдава голям приток на учени от различни области на обществените науки. Те се опитват да заменят „мъдростта“ от литературата на класическите реалисти с научни концепции, структурирани анализи и доводи, каузални връзки и други нови подходи. Трябва да се отбележи, че самото понятие „неореализъм“ в известен смисъл е спорно. Някои реалисти смятат, че то не съдържа нищо, което да заслужава „нео“. Независимо от това много изследователи на МО са на мнение, че доста неща в класическия политически реализъм се променят в резултат на предизвикателствата на *плурализма* и (*нео*)*либерализма*, появили се през 60-те и 70-те години на ХХ век.

7.1.

ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА НЕОРЕАЛИЗМА/ СТРУКТУРНИЯ РЕАЛИЗЪМ

В най-общ план трябва да се отбележат няколко основни процеса, довели до поява на *неореализма* (*структурния реализъм*) и стимулирали развитието на тази теоретична рамка през 70-те и 80-те години на ХХ век.¹

¹ В различни източници понятията „неореализъм“ и „структурен реализъм“ се използват като синоними и почти като еквивалентни. Структурният реализъм е известен и като „**дефанзивен реализъм**“, който се свързва с Kenneth Waltz (вж. Baldwin, D., 2013, *op. cit.*, p. 281). Тези понятия обозначават теоретична рамка, която, макар и основаваща се на *класическия реализъм* и

Първият е свързан с **възприемането и използването на теорията за рационалния избор в политическите науки в САЩ**. Допускането на теорията за *рационалния избор* е, че политиките могат да бъдат разбрани от гледна точка на целево ориентираното поведение на индивиди, които действат рационално и съпоставят целите с необходимите средства за реализирането им. Предназначението на тези изчисления и съпоставки е да максимизират ползите (или да минимизират загубите), които се очакват в резултат на развитието на определена ситуация. Тази нова перспектива, наричана понякога „нео“, е заимствана до голяма степен от икономическата наука, където **допускането за рационалността и рационалния избор е фундаментално** и е в основата на теоретизирането в тази област.

След 1960 г. теориите, свързани с рационалния избор, са прилагани широко при изучаване на вътрешната политика в САЩ, в частност на електоралните и лобистките групи, и на правенето на политики в Конгреса. Този подход окуражава прилагането на различни инструменти при изучаване на политиката – например *теория на игрите*, и създава възможност за осъществяване на количествени проучвания, като регресионни, корелационни и дисперсионни анализи, и прилагане на други статистически техники, разработени от иконометристи. Някои застават зад спорното твърдение, че индивидуализмът на теорията за рационалния избор и стремежът ѝ към научност допадат на американската психика и са причина за доминирането на този подход в САЩ, но и за сравнително по-слабата му популярност във Великобритания и до неотдавна в останалите европейски страни.²

От своя страна навлизането на *неореализма* в изучаването на МО води до контраатака от страна на Morgenthau и учените, свързани с „Английската школа“ в МО – особено от Headley Bull, които защитават *традиционния подход*. Независимо от това привържениците на научния подход (бихейвиоризма) при изучаването на МО установяват силно присъствие в дисциплината – особено в областта на методологията.³

Вторият процес е свързан с отдръпването от фундаменталното допускане на *класическия реализъм*, че **държавата е основен актьор в**

свързана с него, **силно се различава по основните си допускания и по начина на теоретизиране**. *Неореализмът* има различни варианти, като основно място сред тях заема *структурният реализъм*. Понятието „структурен реализъм“ се използва, за да покаже връзката на този тип *неореализъм* със **структурно-системната теория** на Kenneth Waltz – основател на тази школа в НМО. „Структурен реализъм“ не трябва да се бърка и смесва със „структурализъм“, който има място в специализираната литература на английски език. В този случай под **структурализъм** се разбира марксисткият анализ на държавата (обществото), който разглежда обществените отношения като **структурирана система**, включваща „базисни“ и „надстроечни“ елементи. Оттук идва и понятието „структурализъм“ като подход за анализиране на държавата и на различните обществени отношения. В тази книга неореализъм и структурен (нео)реализъм ще се използват като взаимозаменяеми понятия.

² Вж. Brown, C., K. Ainley, 2005, *op. cit.*, p. 40.

³ За повече подробности вж. анализа на втория дебат в Глава 5. Вж. повече в Том 2, глави 6 и 7.

– ГЛАВА 8 –

ЛИБЕРАЛИЗЪМ

Втората основна теоретична рамка за анализ на МО е либерализмът. Той също като политическия реализъм съществува в различни варианти и е търпял много трансформации. Обратно на различните форми на политическия реализъм, които се фокусират върху силата и конфликта, либерализмът има по-оптимистично виждане за МО и обръща по-голямо внимание на изучаването на причините и различните форми на сътрудничество между държавите. В по-ново време (в края на ХХ век) изследователските програми на реализма и либерализма до известна степен се сближават, тъй като и двете основни школи разглеждат държавата като главен актьор в международната политика. Това е описано като „нео-нео синтез“ при третия дебат в НМО (вж. Глава 5, т. 3). Този възглед е противоположен на по-ранната либерална литература в МО, която понякога е наричана „плюрализъм“ или „транснационализъм“ поради твърдението, че най-различни недържавни, транснационални актьори и сили постепенно разрушават националните граници, ерозират държавите и в хода на този процес трансформират световната политика.¹ Тази гледна точка постепенно се променя и в по-ново време много от стоящите на либерални позиции предпочитат да възприемат държавоцентрична позиция, сходна с тази на реалистите. Независимо от многото варианти на либерални ТМО според Zacher и Matthew МО постепенно се трансформират в посока към предоставяне на повече свобода и създаване на условия за мир, просперитет и справедливост.² Това, което е общо за всички варианти на либерализма, е убеждението във възможността за прогрес при развитието на МО.

¹ Въпреки близката им връзка Sterling-Folker посочва, че „либерализъм“ и „плюрализъм“ не са идентични понятия. – Вж. Sterling-Folker, J. (2013) 'Liberalism'. – In: Jenifer Sterling-Folker (ed.), 2013, *op. cit.*, p. 73, fn. 1. Те имат различен генезис и различаващ се смисъл. За повече подробности вж. Капе 8.1.

² Zacher, M., R. Matthew (1995) 'Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands'. – In: C. W. Kegley Jr. (ed.) *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*. New York, NY: St. Martin's Press, p. 108.

8.1.

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ЛИБЕРАЛИЗМА В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Либералната традиция е тясно свързана с появата на модерната либерална държава. Либерално ориентираните философи от периода на Просвещението – като John Locke през XVII век – виждат значителен потенциал за човешки прогрес в условията на модерно гражданско общество и капиталистическа икономика, които могат да се развиват в общества и държави с гарантирани индивидуални права и свободи. Процесите на модернизация, стимулирани от научния прогрес, водят до създаване на подобрени технологии и до по-ефективни начини за производство на стоки и контрол над природата. Това е подкрепено от либералната интелектуална революция, която вярва дълбоко в човешките разум и рационалност. **Тя е в основата на либералното убеждение за възможността на прогреса** – модерната либерална държава създава политическа и икономическа система, която дава възможност за по-добри колективни резултати, изразяващи се в елиминиране на глобалните конфликти и приемане принципите на легитимността, развили се вътре в отделните общества.

За разлика от реализма **либерализмът в МО има положително отношение към характера на човешката природа**. Либералите вярват в разума на хората и са убедени, че принципите на рационалността могат да се приложат в международната политика. Смятат, че хората са корисни и склонни да се конкурират само до известна степен. Но те са убедени също, че **имат много общи интереси и поради това могат да си сътрудничат социално в обществото и в международен план**, което създава повече ползи както в държавата, така и в МО. Конфликтът и войната не са неизбежни. Когато хората използват разума си, могат да постигнат взаимноизгодно сътрудничество не само в страната, но и с други държави. Така привържениците на либерализма вярват, че разумът може да тържествува над страховете и жаждата за власт. Но те имат различия по въпроса за мащаба на пречките по пътя на прогреса. За някои това е дългосрочен процес с много неуспехи, за други успехът е едва ли не зад ъгъла. В крайна сметка всички разновидности на либерализма опират до това, че в дългосрочен план сътрудничеството, основаващо се на взаимен интерес, ще надделее. Това е така, защото модернизацията непрекъснато разширява обхвата и засилва необходимостта от сътрудничество.³

Вярата във възможността за прогрес е основно предположение на либерализма. Но тя е и основен пункт в споровете между отделните либерални направления – колко прогрес е възможен; какъв прогрес – научен и технологичен или социален и политически; какви са границите и

³ Вж. Zacher, M., R. Matthew, 1995, *op. cit.*, p. 119; Jackson, R., G. Sørensen, 2016, *op. cit.*, p. 98.

– ГЛАВА 8 –

ЛИБЕРАЛИЗЪМ

Втората основна теоретична рамка за анализ на МО е либерализмът. Той също като политическия реализъм съществува в различни варианти и е търпял много трансформации. Обратно на различните форми на политическия реализъм, които се фокусират върху силата и конфликта, либерализмът има по-оптимистично виждане за МО и обръща по-голямо внимание на изучаването на причините и различните форми на сътрудничество между държавите. В по-ново време (в края на ХХ век) изследователските програми на реализма и либерализма до известна степен се сближават, тъй като и двете основни школи разглеждат държавата като главен актьор в международната политика. Това е описано като „нео-нео синтез“ при третия дебат в НМО (вж. Глава 5, т. 3). Този възглед е противоположен на по-ранната либерална литература в МО, която понякога е наричана „плюрализъм“ или „транснационализъм“ поради твърдението, че най-различни недържавни, транснационални актьори и сили постепенно разрушават националните граници, ерозират държавите и в хода на този процес трансформират световната политика.¹ Тази гледна точка постепенно се променя и в по-ново време много от стоящите на либерални позиции предпочитат да възприемат държавоцентрична позиция, сходна с тази на реалистите. Независимо от многото варианти на либерални ТМО според Zacher и Matthew МО постепенно се трансформират в посока към предоставяне на повече свобода и създаване на условия за мир, просперитет и справедливост.² Това, което е общо за всички варианти на либерализма, е убеждението във възможността за прогрес при развитието на МО.

¹ Въпреки близката им връзка Sterling-Folker посочва, че „либерализъм“ и „плюрализъм“ не са идентични понятия. – Вж. Sterling-Folker, J. (2013) 'Liberalism'. – In: Jenifer Sterling-Folker (ed.), 2013, *op. cit.*, p. 73, fn. 1. Те имат различен генезис и различаващ се смисъл. За повече подробности вж. Капе 8.1.

² Zacher, M., R. Matthew (1995) 'Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands'. – In: C. W. Kegley Jr. (ed.) *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*. New York, NY: St. Martin's Press, p. 108.

8.1.

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ЛИБЕРАЛИЗМА В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Либералната традиция е тясно свързана с появата на модерната либерална държава. Либерално ориентирани философи от периода на Просвещението – като John Locke през XVII век – виждат значителен потенциал за човешки прогрес в условията на модерно гражданско общество и капиталистическа икономика, които могат да се развиват в общества и държави с гарантирани индивидуални права и свободи. Процесите на модернизация, стимулирани от научния прогрес, водят до създаване на подобрени технологии и до по-ефективни начини за производство на стоки и контрол над природата. Това е подкрепено от либералната интелектуална революция, която вярва дълбоко в човешките разум и рационалност. **Тя е в основата на либералното убеждение за възможността на прогреса** – модерната либерална държава създава политическа и икономическа система, която дава възможност за по-добри колективни резултати, изразяващи се в елиминиране на глобалните конфликти и приемане принципите на легитимността, развили се вътре в отделните общества.

За разлика от реализма **либерализмът в МО има положително отношение към характера на човешката природа**. Либералите вярват в разума на хората и са убедени, че принципите на рационалността могат да се приложат в международната политика. Смятат, че хората са корисни и склонни да се конкурират само до известна степен. Но те са убедени също, че **имат много общи интереси и поради това могат да си сътрудничат социално в обществото и в международен план**, което създава повече ползи както в държавата, така и в МО. Конфликтът и войната не са неизбежни. Когато хората използват разума си, могат да постигнат взаимноизгодно сътрудничество не само в страната, но и с други държави. Така привържениците на либерализма вярват, че разумът може да тържествува над страховете и жаждата за власт. Но те имат различия по въпроса за мащаба на пречките по пътя на прогреса. За някои това е дългосрочен процес с много неуспехи, за други успехът е едва ли не зад ъгъла. В крайна сметка всички разновидности на либерализма опират до това, че в дългосрочен план сътрудничеството, основаващо се на взаимен интерес, ще надделее. Това е така, защото модернизацията непрекъснато разширява обхвата и засилва необходимостта от сътрудничество.³

Вярата във възможността за прогрес е основно предположение на либерализма. Но тя е и основен пункт в споровете между отделните либерални направления – колко прогрес е възможен; какъв прогрес – научен и технологичен или социален и политически; какви са границите и

³ Вж. Zacher, M., R. Matthew, 1995, *op. cit.*, p. 119; Jackson, R., G. Sørensen, 2016, *op. cit.*, p. 98.

8.5.

ИКОНОМИЧЕСКИ (ТЪРГОВСКИ) ЛИБЕРАЛИЗЪМ – ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ НА МЕЖДУДЪРЖАВНИТЕ ИКОНОМИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ

Либералната политическа икономия възниква като критика на *меркантилизма*, който е доктрина, основаваща се на идеята да се впрегне икономическата дейност за нарастване мощта на държавата. Меркантилизмът допуска, че **размерът на богатството в света е фиксирана величина**, и насърчава политики за „разоряване“ на съседни страни чрез увеличаване на собствения износ и ограничаване на вноса. Обратно, *либерални мислителци и икономисти* като Adam Smith, стъпили на възгледите на автори преди тях – като тези на френските физиократи и на шотландеца David Hume (1711–1776), твърдят, че целта на икономическата дейност е да увеличи цялостното равнище на богатството и че задълбочаването на разделението на труда и производствената специализация може да доведе до постигането на тази цел.

По същество това е функционален аргумент. Измененията в структурата на националната или глобалната икономика променят разходите и ползите от транснационалната икономическа дейност, което оказва натиск върху националните правителства да я улеснят или затруднят.⁷³ Според Smith „невидима ръка“ насочва този процес и го прави саморегулиращ се. Намесата на държавата в него ще доведе до изкривявания и неефективност. В тази *laissez faire*⁷⁴ визия за света ролята на държавата трябва да бъде ограничена от предпазване на обществото от външни заплахи до предлагане на определени публични блага. Във външен план свободната търговия ще доведе до увеличаване на абсолютното богатство на всички страни и на връзките на взаимозависимост между обществата и държавите. Либералните икономически и търговски теории не предполагат, че икономическите стимули автоматично ще доведат до повсеместна свободна търговия и мир. Те се концентрират върху взаимодействието между агрегираните стимули и разпределителните последици. Съвременната либерализация на търговията създава разпределителни промени в обществото в размер, многократно надхвърлящ предоставените [от държавата] съвкупни социални бла-

⁷³ За преглед на дискусиата за връзката между търговските и републиканските либерални теории вж. R. Keohane and H. Milner (eds.) (1996) *Institutionalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁷⁴ *Laissez faire* (фр.) – буквално „да се позволи да се прави“, но в по-широк смисъл означава „да се позволи да е“ или „да се остави само на себе си“. В икономическата наука означава икономическа среда, в която сделките между икономическите актьори не са подложени на държавни регулации и не са обект на държавна намеса.

стабилност и мир в МО е един от аспектите на либералната политическа икономия, свързан с управлението на отношенията между развитите икономики и получил значително изследователско внимание. Това може да бъде проследено в литературата за взаимозависимостта, международните режими и институции, които попадат в основната изследователска програма на академичното изучаване на МО. Както беше отбелязано по-горе, а също и в Глава 5, т. 5.3 при третия дебат в НМО, централно място в тази програма заема сблъсъкът с реализма, с който се цели да се покаже, че дори и в условията на анархия е рационално „користните“ държавни актьори да разработят различни форми на сътрудничество. Тази изследователска програма обаче е критикувана заради близостта ѝ с основни проблеми на американската външна политика – по-специално възможността за поддържане на изгоден търговски и финансов ред, особено след упадъка на американската хегемония през 70-те и 80-те години на ХХ век. Проблемът не е свързан толкова с характера на изследователската програма, а по-скоро с това, че управленското измерение се е превърнало в доминиращо в академичните изследвания, като същевременно показва и склонност да се отдели от другите направления – преди всичко от критичното и нормативното. Както беше посочено, „управленските аспекти“ са легитимен и важен аспект на либералния проект, особено като се отчетат съвременните тенденции в политиката на САЩ към протекционизъм и унилатерализъм.

Учени като Richardson критикуват някои от неолибералните предписания за нерегулирани пазари, появили се след края на 70-те години на ХХ век и промоцирани от Световната банка, МВФ и правителства на държави като САЩ и Великобритания. Либералната алтернатива на това е подходът, фокусиран върху развитието, предлаган от Програмата за развитие на ООН (ПРООН). Промяната в политическия климат в края на 80-те години на ХХ век се изразява в пренебрегване на тезите, че в условията на взаимозависимост Северът трябва да осъществява преразпределителни политики спрямо Юга и че Северът има задължение да гарантира основното право на оцеляване на тези в нужда.⁸⁵

8.6.

РЕПУБЛИКАНСКИ ЛИБЕРАЛИЗЪМ

Един от най-значимите приноси на либерализма към ТМО е т.нар. *републикански либерализъм*, който приема, че демократичните държави поддържат мирни отношения помежду си.⁸⁶ Предположението е свързано с идеите на Кант (Kant)⁸⁷ от края на XVIII век, които поставят

⁸⁵ MacMillan, J., 2007, *op. cit.*, p. 27.

⁸⁶ Части от този раздел са разработени по: Jackson, R., G. Sørensen, 2016, *op. cit.*, pp. 110–114.

⁸⁷ Kant, I. ([1795]/1992) 'Perpetual Peace', reprinted in: H. Reiss (ed.) *Kant's Political Writing*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 93–131.

основите на това, което днес е известно като *теория за демократичния мир*. Републиканският либерализъм се основава на твърдението, че **либералните демокрации са по-миролюбиви и че там в по-голяма степен се спазват правилата и обичая в сравнение с другите политически системи**. Това не означава, че демокрациите никога не воюват. Демократичните държави участват във войни в същата степен като недемократичните. Твърдението е по-скоро, че **демокрациите не воюват помежду си**. То е направено за първи път от Kant по повод на републиката като форма на управление (не на демокрацията) и е „преоткрито“ през 60-те години на XX век. След това е използвано в много изследвания. Някои учени с либерални виждания смятат, че „*демокрациите не воюват помежду си*“ е „едно от най-силните, нетривиални и нетавтологични твърдения, които могат да бъдат направени в МО“⁸⁸. Тази констатация се превръща в основа на сегашния оптимизъм на много учени и политици с либерални убеждения за възможността за дълготраен световен мир. Техните разсъждения имат за основа следната логика: тъй като броят на демокрациите в света се е увеличил многократно през последните години, може да се очаква по-мирен свят с МО, които се характеризират със сътрудничество, а не с конфликт.⁸⁹

Защо демокрациите не воюват помежду си? Този въпрос е изследван най-систематично от Doyle. За основа на аргументите си взема класическото либерално разглеждане на въпроса от Kant.⁹⁰ В твърдението, че демокрацията води до мирни отношения с други демокрации, има три елемента. **Първият е наличието на политическа култура в обществото за мирно разрешаване на конфликтите**. Демокрацията окуражава мирните МО, защото в либералните републики избраните правителства са отговорни пред гражданите за взетите решения, включително във външната политика. По принцип те не желаят и не подкрепят войни с други демокрации. Причината е, че обществото и хората са склонни да избягват ненужни разходи и рискове. Перспективата за електорални санкции от недоволните граждани кара републиканските управления да са много внимателни при ангажирането им във военен конфликт.

Вторият елемент е, че демокрациите имат общи морални ценности, които водят до нещо, наречено от Kant „мирно обединение“ („мирна общност“) или „мирен съюз“. Подобен „съюз“ не е формален мирен договор, а по-скоро е зона на мир, базирана на общите морални основи на всички демокрации. Мирните начини за разрешаване на вътрешните конфликти се разглеждат като по-морални и превъзхождащи насилственото поведение и това отношение се прехвърля в МО на демократичните

⁸⁸ Russett, B. (1989) 'Democracy and Peace'. – In: B. Russett, H. Starr and R. Stoll (eds.) *Choices in World Politics: Sovereignty and Interdependence*. New York, NY: Freeman, pp. 245.

⁸⁹ Sørensen, G. (2008) *Democracy and Democratization. Process and Prospects in a Changing World*. Third edition. Boulder, CO: Westview Press.

⁹⁰ Вж. Doyle, M. (1986) 'Liberalism and World Politics', *American Political Science Review*, vol. 80/4, pp. 1151–1168.

Накрая, според тезата за презентизма двигател на развитието на дисциплината при пропагандирането на нови области на изследване в МО или, обратно, при защита на статуквото, е критиката на настоящата ѝ структура. Понякога учените доказват подобни позиции чрез обясняване или анализиране цялостното развитие на дисциплината. Историческият анализ се създава и представя за обосноваване или критикуване на позицията, която изследователят е изложил предварително. Основният проблем е, че много от опитите за отразяване историята на МО са предприети по-скоро за целите на „презентизма“, отколкото с намерението внимателно и прецизно да се пресъздаде миналото.¹⁸

Въпреки затруднената връзка между политическата теория и теорията за МО са изградени **множество типологии и традиции за класифициране на идеите от класическите политически теоретици и те са свързани с работата на съвременните изследователи на МО** (Boucher, 1998; Donelan, 1990; Doyle, 1997, Holsti, 1985; Kauppi and Viotti, 1999; Wight, 1992).¹⁹ Както отбелязахме по-горе, тази практика обаче води до **объркване на аналитичната и историческата традиция**, което е препятствие пред очертаването на историческото развитие на МО.²⁰ Дискусиите за традицията на МО клонят повече към **аналитична ретроспективна конструкция**, която е дефинирана предимно от настоящите критерии и интереси. На заден план остават **същинските исторически традиции**, чрез които идеите се предават в разпознаваема, възприета и наложила се аналитична рамка.

4.3.

ЕТАПИ В РАЗВИТИЕТО НА АКАДЕМИЧНАТА ДИСЦИПЛИНА И НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ И ОСНОВНИ ФАКТОРИ ЗА РАЗВИТИЕ

4.3.1. ЕТАПИ В РАЗВИТИЕТО НА ДИСЦИПЛИНАТА

Развитието на академичната дисциплина и НМО **обикновено се представя като серия от различни етапи или фази** – политически идеализъм, политически реализъм, бихейвиоризъм, постбихейвиоризъм, плурализъм, радикализъм, неореализъм, неолиберализъм, постпозитивизъм, конструктивизъм и т.н. Често еволюцията на дисциплината се описва с метафората **големи дебати** в НМО.

Идеализъм срещу реализъм през 40-те години на ХХ век е **първият такъв дебат**. *Бихейвиоризъм срещу традиционализъм* през 60-те го-

¹⁸ Вж. извода от анализа на произведенията на: Collini et al., 1983; Dryzek and Leonard, 1998; Farr et al., 1990; Gunnel, 1991; Ross, 1991, направен от: Schmidt, B., 2002, *op. cit.*, p. 8.

¹⁹ Вж. позоваването на съответните автори, направено от: Schmidt, B., 2002, *op. cit.*, p. 7.

²⁰ Schmidt, B. (1994) 'The Historiography of Academic International Relations'. – In: *Review of International Studies*, vol. 20/4, pp. 349–367.

дини на ХХ век е **вторият**. Дискусията между реализъм, либерализъм (теория за взаимозависимостта) и неомарксистките школи от средата на 70-те до средата на 80-те години се смята за **трети дебат**. През 80-те години има остра конфронтация между идеите на Кеохане за *рационализма* и *рефлексивизма* и това, което другите виждат като поява в НМО на континенталната философия, постмодернизма и хуманитарните науки. Въпросът за рационализъм срещу рефлексивизъм е поставен от Кеохане в изказването му като президент на ISA на конференцията на организацията през 1988 г. От едната страна са рационалистите, които се отнасят към общата изследователска програма на *неореализма* и *неолиберализма*, на която Кеохане е един от лидерите, а от другата страна са онези, които той обединява под наименованието „рефлексивисти“, включващи инспирираните от френския *постмодернизъм* и германската *херменевтика*, както и от късните *правила-перспективи* на *социалния конструктивизъм* на Витгенщайн.²¹ **Този дебат или е без пореден номер**, или се отнася към **третия дебат** (e.g. Lapid, 1989; Neufeld, 1993; Holsti, 1993), или се дефинира като **четвърти дебат**, *което е подходът, възприет в тази книга*.²² Както ще бъде изяснено по-нататък, **резултатът от тези дебати понякога е неопределен** и невинаги може да се твърди, че води до научен напредък. Някои важни противоречия не са включени, а други, които е трябвало да възникнат, но не са се проявили, изобщо не са забелязани. Първите три етапа (дебата) в развитието на НМО са толкова дълбоко залегнали и приети от студенти и учени, че са станали основен начин за разбиране на ранната история на областта.²³ Фигура 4.1 илюстрира развитието на дисциплината и хронологията на основните дебати в НМО.

Дебатите служат като връзка между *скритите образи* и *ясните представи* за дисциплината. Те са „невидими“ двигатели на академичната практика, от една страна, а от друга, са включени и изграждат много разнообразни дейности. Подпомагат селекцията на елементи от различни произведения и са своеобразни „разграничители“, включени в дисциплината. Образът на дисциплината и нейният социален контекст дават насока на академичната работа. Всеки от дебатите се появява първоначално като констелация, като скрито изображение. По-нататъшната стъп-

²¹ Keohane, R. (1988) 'International Institutions: Two Approaches'. ISA Presidential Address reprinted in *International Studies Quarterly*, vol. 32/4, pp. 379–396. За континенталната философия и „постмодернизма“ вж. Der Derian, J. (1988) 'Introducing Philosophical Traditions in International Relations', *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 17/2 (Special issue), pp. 189–193; Richard K. Ashley and R. B. J. Walker (eds.) 'Speaking the Language of Exile: Dissidence in International Studies', Special issue of *International Studies Quarterly*, vol. 34/3 (September), особено прегледа на George and David Campbell; Der Derian and Shapiro (1989). Pauline Rosenau (1990) набляга върху приноса на хуманитарните науки, а Yosef Lapid (1989) представя термина „постпозитивизъм“. – За последните вж. анализа на: Wæver, O., 1997, *op. cit.*, pp. 8–9, 19.

²² Wæver, O., 1997, *op. cit.*, pp. 8–9.

²³ Schmidt, B., 2002, *op. cit.*, p. 4.

ка е определянето му. Тя утвърждава констелацията, но и така оформя прехода към ново дефиниране, защото следващият етап се определя от друг образ на дисциплината.²⁴

В много отношения понятието „дебат“ не е най-точното, тъй като в някои случаи отделни изследователи дефинират своя подход за анализ като пряко противопоставяне на предишния начин на мислене, без по същество да предлагат нови отговори.²⁵ Някои от дебатите обаче разкриват наличието на много реални противоречия и имат съществено значение за развитието на дисциплината. Въпросът, който остава извън дебатите и ги надхвърля, е дали МО могат да бъдат, или трябва да бъдат наука.²⁶ Този проблем беше обсъден в предишната глава, но тъй като предметът и обектът на дисциплината са пряко свързани с развитието ѝ, тук отново ще се връщаме към него, когато е необходимо.

От друга страна, идеята, че историята на академичната дисциплина „МО“ и на НМО се характеризира с **четири последователни големи дебата**²⁷, е така доминираща, че няма други по-подходящи средства за обсъждане на развитието им²⁸. Тази гледна точка е подсилена от виждането, че някои от дебатите до голяма степен са продукт на влиянието на събития като ВСВ, създаването на ОПЕК, загубената от САЩ Война във Виетнам и края на Студената война. Много от работещите в областта приемат, че промените в международната политика и международните отношения задължително и пряко водят до трансформация на това как предметът се изучава и осмисля.

4.3.2. ДИСЦИПЛИНАРНИ, ИДЕОЛОГИЧЕСКИ И МЕЖДУНАРОДНИ ФАКТОРИ ЗА ПРЕВРЪЩАНЕ НА МО В САМОСТОЯТЕЛНА УЧЕБНА И НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА

Преди да обсъдим въпроса за възникването на теоретичните школи и за последвалите между тях спорове и дебати, трябва да разгледаме този за дисциплините, допринесли за институционализирането и развитието на НМО в началото на ХХ век. В прегледа са посочени само произведения, свързани с МО, появили се след края на ПСВ, когато изучаването на МО се институционализира за първи път. Разбира се, и преди този момент има публикации в редица научни дисциплини, свързани с областта на МО, като тези на Clausewitz за военната стратегия, на философи и юристи – например за вечния мир и правото на нациите, както и в сферата на класическата политическа икономия на Smith и Ricardo, а също и на марксистката наука в областта на философията, политическата икономия и това, което днес наричаме социология. Приносът на тези дисциплини

²⁴ Wæver, O., 1997, *op. cit.*, p. 9.

²⁵ Schmidt, B (1998) *The Political Discourse of Anarchy: Disciplinary History of International Relations*. Albany, NY: State University of New York Press.

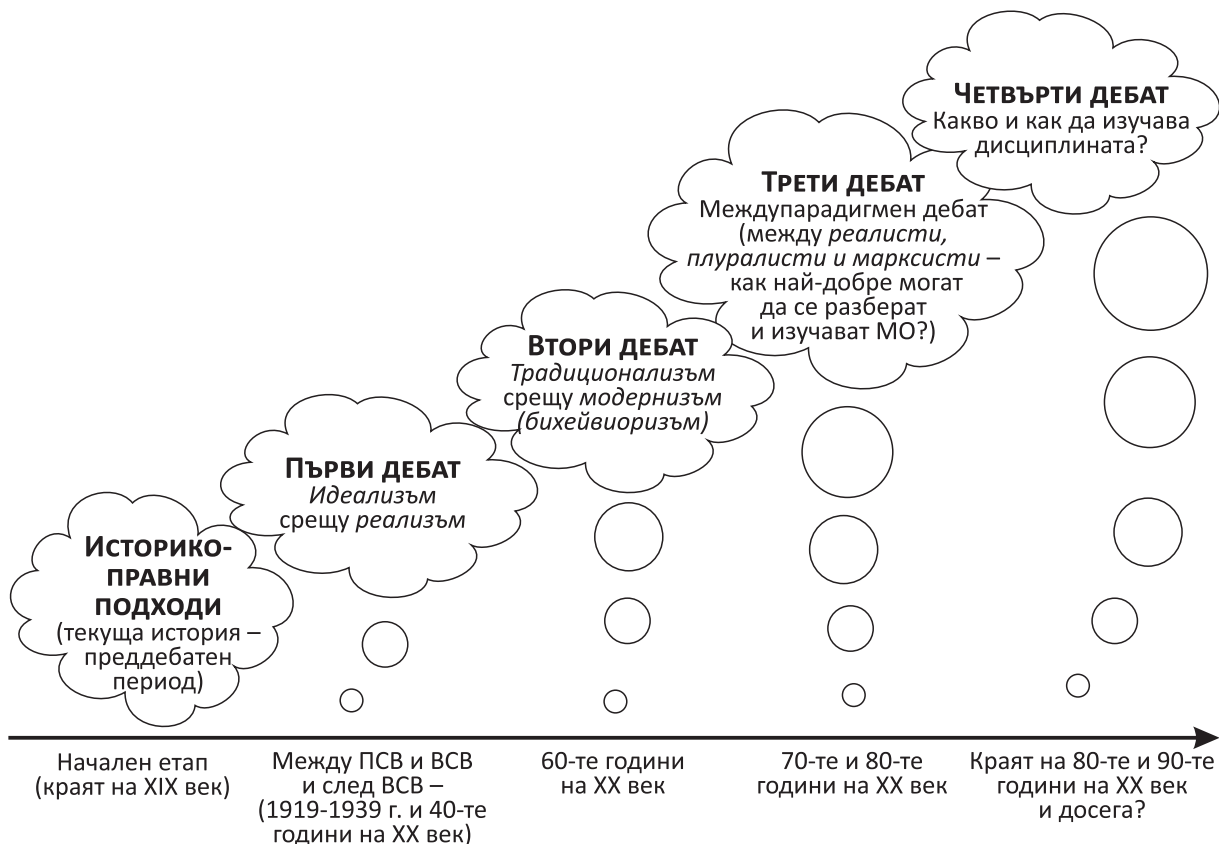
²⁶ Kurki, M., C. Wight, 2013, *op. cit.*, p. 16.

²⁷ В литературата има дискусия какъв е точният брой на дебатите и до каква степен може да се говори за трети и четвърти дебат. За критични изследвания по тези въпроси вж. Kahler, 1997; Schmidt, 1998a, 1998b; Smith, 1995; Weaver, 1998; Wilson, 1998, които са обобщени в: Schmidt, B., 2002, *op. cit.*, p. 10.

²⁸ Wæver, O. (1998) 'The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations', *International Organization*, vol. 52/4, p. 715.

ФИГУРА 4.1

ХРОНОЛОГИЯ НА РАЗВИТИЕТО НА ДИСЦИПЛИНАТА И ОСНОВНИ ДЕБАТИ В НМО



Източник: Разработена от автора.

преди институционалното формиране на НМО е изследван в различни публикации, но поради липса на място няма да се спираме подробно на тези въпроси.²⁹ Въпреки това ще разгледаме накратко някои от по-важните дисциплини, допринесли за развитието на НМО.

Правна наука. Дори и днес в Латинска Америка юридическите факултети продължават да са основно място, където се осъществяват международни проучвания и се преподава дисциплината „МО“. Това в по-малка степен важи за континентална Европа.³⁰ В България също се наблюдават реминисценции на тази традиция. Например в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ специалност „Международни отношения“ е разположена институционално в Юридическия факултет. Като дисциплина правото не прави опити да блокира или да развива новата наука за МО. От тринайсетте книги, които могат да бъдат разглеждани като основни ранни текстове по МО, три са написани от юристи международници, което е повече от приноса на всяка друга дисциплинарна

²⁹ Вж. напр. Olson, W., A. J. R. Groom, 1991, *op. cit.*, pp. 1–56.

³⁰ *Ibid.*, p. 63.

област освен историята. Първият цялостен кумулативен индекс на книгописа в областта „МО“ за периода 1922–1928 г. групира литературата в тази област в рубриката „Международно право и международни отношения“ – комбинация, която се запазва в практиката на каталогизирането до появата на новия индекс от 1943–1948 г., – едно поколение и една война по-късно. Първите юристи, които дискутират МО, са американката Elizabeth Reed в книгата ѝ „Международно право и международни отношения“ (*International Law and International Relations*, 1925) и Pearce Higgins, професор по международно право в Кеймбридж, Англия. Той обсъжда същността на МО в книгата си „Изучаване на международното право и отношения“ (*Studies in International Law and Relations*, 1928).³¹

Но правната методология не може лесно да „приюти“ проблеми като планиране и изграждане на мира, интернационализиране на отношенията, нарастващ пацифизъм и др. Юридическата наука продължава да изучава международноправните въпроси по своя конвенционален начин, основан на *случаи, прецеденти и процедури*. Трябва обаче да се отбележи, че към 1925 г. периодичните конференции на преподаватели по международно право, които са една от най-ранните инициативи на фондация „Карнеги“, започват да разглеждат и други „свързани дисциплини“, а това на практика означава дисциплината „МО“. До ПСВ думата „международни“, включена в описанието на учебна дисциплина, може да се срещне единствено в учебните планове и програми на юридическите факултети, като там професорите не се занимават по-задълбочено с проблеми като баланс на силите, военна стратегия, доларова дипломация от появилите се след войната различни организации за мир, стремящи се да реорганизируют отношенията между държавите. Ето защо може да се каже, че възникването на новата дисциплина „МО“ е свързано с правото. Ако международноправните проблеми липсваха, тя би загубила един от солидните си градивни елементи. Правото има голямо значение за развитието на дисциплината „МО“, но не и обратното.³²

През 1928 г. излиза иновативното произведение „Нови аспекти на международното право“ (*New Aspects of International Law*) на Politis, последвано от всеобхватно изследване на международноправни въпроси на Quincy Wright, който впоследствие се превръща в един от основоположниците на дисциплината „МО“.³³ Първият кумулативен индекс на литературата в раздела „Международно право и отношения“ включва 150 заглавия, но само 50 от тях влизат в категория „Световна политика“, при това повечето от тях са кросреферирани и в други категории. При създаването на дисциплината „МО“ **в САЩ доминира правният подход, а във Великобритания – историческият.**³⁴

³¹ Olson, W., A. J. R. Groom, 1991, *op. cit.*

³² *Ibid.*, p. 64.

³³ Wright, Q. (1930) *Research in International Law since the World War*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment, Division of International Law. – Цит. по: Olson, W., A. J. R. Groom, 1991, *op. cit.*, p. 64.

³⁴ Olson, W., A. J. R. Groom, 1991, *op. cit.*, p. 64.

е проблематично, е фундаментално и заслужава да му се отговори. **Второ**, защото *конструктивизмът* се самоопределя, поне частично, чрез противопоставянето му на *неореализма/неолиберализма*, от една страна, и на *постмодернизма*, от друга. Фигура 5.5 илюстрира еволюцията на ТМО.

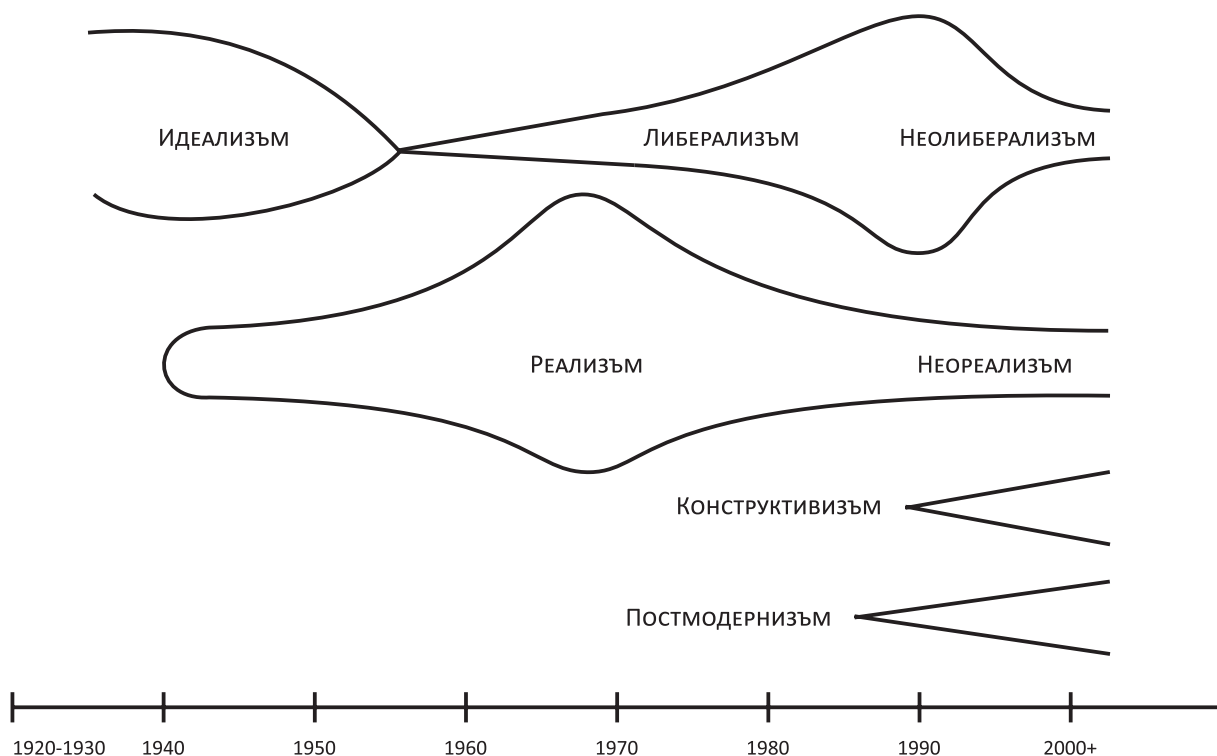
В много отношения главна отправна точка на съвременните претенденти за придобиване позицията на основна школа в ТМО е реализмът (Таблица 5.2). Той е създаден като пряк отговор на „наивния“ или „утопичния“ *идеализъм* след ПСВ. *Идеализмът*, ужасен от бруталността на тоталната война, цели да изгради институционалната архитектура на посредничество и сътрудничество, които биха били гарант за вечен мир. *Реализмът* придобива надмощие, възраждайки се от пепелта на утопичния оптимизъм в края на 30-те и през 40-те години на ХХ век. Той има оптимистичен възглед за световната политика, основавайки се обаче на реалистично и депресиращо мнение за човешката природа. Подобно на теорията за *рационалния избор*, *реализмът* обосновава ефикасно от предположенията на Hobbes за човешката природа инструменталната рационалност на държавата и анархичния характер на световната система, в която държавата е суверенна. Животът е труден, брутален и твърде кратък в контекста на края на 30-те и началото на 40-те години.

За реалистите НМО е изучаване на взаимодействието между суверенни държави, чийто основен и единствен мотив за действие са самосъхранението (сигурността) и придобиването на сила при преследването на тази цел. Накратко, реализмът е теория за рационалния избор, приложена на равнище междудържавна система, като държавите – участнички в нея, изпълняват „ролята“ на максимизиращи полезността рационални актьори. Резултатът, до голяма степен продукт на своето време, показва силно песимистична картина на човешките отношения, в която *конфликтът е норма на поведение, а сътрудничеството – рядък и преди всичко крехък продукт не на намерения за сътрудничество, а на временни балансиращи стратегии*, свързани с тесни лични интереси и взаимно недоверие.

Неореализмът се появява през 70-те години на ХХ век като опит за създаване на по-прецизна, строга, точна и структурирана картина на световната политика, която обаче до голяма степен е формулирана въз основа на виждането на реализма за света (Таблица 5.3). Ревностен привърженик е на математическата прецизност (така, както я вижда) на теорията за рационалния избор и на неокласическата икономическа теория, правейки внимателен избор на опростяващи допускания, на чиято основа може да се моделира рационалното поведение на държавите в международната система. Нещо повече, вместо в крайна сметка да тръгне от универсални, метафизични и есенциални допускания за човешката природа като неговите предшественици – класическите реалисти, той приема само това, че държавите (като унитарни актьори) действат рационално при преследването на относителните ползи (не толкова на абсолютните). Следователно, вземайки предвид организацията и структурата на международната система (анархия), поведението на държавите е напълно предсказуемо. В такъв случай според *неореализма* конфликтната и конкурентната природа на междудържавните отношения не са продукт на вродени войнолюбиви или агресивни качества на държавите, а са резултат от преследването на националните интереси в условия на анархия.

ФИГУРА 5.5

ЕВОЛЮЦИЯТА НА ОСНОВНИТЕ ШКОЛИ В ТЕОРИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ



Източник: Адаптирана по: Hay, C., 2002, *op. cit.*, p. 16.

Както беше отбелязано при разглеждането на **третия дебат**, *либерализмът* преживява ренесанс и се трансформира в *неолиберализъм*. Въпреки че първоначално се появява като отговор на *реализма*, *неолиберализмът* притежава много общи черти с *реализма* (вж. Таблица 5.4).¹⁸⁸ Независимо от всички сходства обаче произходът и корените му са пряко свързани с „утопичния идеализъм“, който категорично е отхвърлен от реалисти като Carr в края на 30-те години на XX век. Този *идеализъм* все още дава отражение със своя доста по-положителен и гъвкав възглед за човешката природа от този на *реализма*. От всичко казано се вижда, че *неолиберализмът*, подобно на *неореализма* и на *реализма* преди това, е на позициите на рационализма, възприемайки идеята, че актьорите (субектите на МО) са рационални, внимателно преценяват предимствата и недостатъците на възможните действия, опитвайки се да максимизират евентуалната полезност за себе си. Тук обаче те се разделят с *реализма/неореализма*, като *неолиберализмът* стига до доста по-различни изводи. По-конкретно, обратно на *неореализма*, *неолиберализмът* поставя ударение върху **способността на хората като социални агенти да формират обкръжаващата ги среда**, а съответно и

¹⁸⁸ Вж. Baldwin, D. (1993) *Neo-realism and Neo-liberalism: The Contemporary Debate*. New York, NY: Columbia University Press. – Цит. по: Hay, C., 2002, *op. cit.*, p. 17.